

Skriveoppgave

Jeg skal i denne forsøke å besvare følgende problemstilling:

«Hva er Humes argumenter for hans empiristiske erkjennelsesteori? Hvordan bryter Hume her med Descartes' erkjennelsesteori? Ser du svake punkter i Humes teori?»

Antall ord: 3308

Hume versus Descartes – «*empirismus versus rationalismus*»

Jeg skal svare på denne oppgaven i samme rekkefølge som spørsmålene blir stilt i oppgaveformuleringen. Det innebærer at jeg først skal gi en oversikt over Humes empiristiske metode og hvilke regler han arbeidet med, for deretter å forklare hvilke filosofiske konsekvenser dette medførte. Jeg gjør denne oppdelingen fordi første del av problemstillingen spør etter Humes argumenter, og ikke nødvendigvis hans empiristiske erkjennelsesteori. Det er altså argumentene som er viktigst i denne sammenhengen, og ikke nødvendigvis hva konsekvensene av disse var. Dette må imidlertid med for å besvare andre del av oppgaven, hvor det spørres etter hvordan Hume brytes med Descartes. Jeg skal derfor kort forklare om Descartes' erkjennelsesteori, for deretter å gå over til hvordan Descartes og Hume bryter med hverandre. Til slutt skal jeg peke på noen svake punkter i Humes teori, eksempelvis hans skille mellom bevissthet og sansning.

Oversikt over Humes metode og regler

Humes kanskje to viktigste begreper er *ideer* («*ideas*») og *inntrykk* («*perceptions*»). Inntrykk er den umiddelbare opplevelsen av noe, mens ideer kan være vår erindring av dette. Dette kan forklares ytterligere ved hjelp av et eksempel: Når du ved et uhell kutter av deg hånden, vil du få en rekke sterke inntrykk, og disse vil i hendelsesøyeblikket antakelig føles veldig livaktige. Derimot, når du år senere tenker tilbake på denne hendelsen, vil du ikke kunne erindre hendelsen med samme livaktighet som når den faktisk skjedde. Ideer kan derfor sies å være mindre livaktige enn inntrykk. Ideer kan også sies å være «oppbevaringen av øyeblikket». Det er viktig å merke seg at Hume ikke mener at ideer og inntrykk har forskjellig innhold. Mer presist kan man si at de begge beskriver én og samme forestilling, bare med forskjellig *livaktighet*.

Hume deler så forestillingene inn i *enkle* og *sammensatte* forestillinger. Han mener at enhver forestilling – uavhengig av om den er en idé eller et inntrykk – kan deles opp i flere mindre deler; de er i så fall sammensatte. Forestillingen om en vannflaske for eksempel, er satt sammen av mange forskjellige, mindre forestillinger. Den kan deles opp i forestilling (eller ideen) om vann (som forøvrig kan deles opp i ytterligere, mer grunnleggende ideer), og forestillingen (eller ideen) om en flaske. Slik kan man fortsette helt til man kommer til de mest grunnleggende delene. Hume har blitt omtalt som en innfører av «psykologisk atomisme» [1] (s. 455). Dette førte Hume videre til tanken om at han må finne regler for hvordan vi med sikkerhet kan gjøre en syntese av enkle forestillinger til sammensatte.

Hume mener å ha funnet tre av minst tre prinsipper for sammensetning av forestillinger. Disse tre prinsippene er som følger: likhetsprinsippet («*principle of resemblance*»), nærhet i tid og rom («*principle of contiguity*»), og årsaksprinsippet («*principle of cause and effect (causality)*»). Likhetsprinsippet bruker vi når vi fra ideen om et portrettfotografi går til ideen om den faktiske personen. Nærhetsprinsippet bruker vi når vi fra ideen om ett enkelt fjell i en fjellkjede går til ideen om andre fjell i fjellkjeden. Årsaksprinsippet brukes langt oftere, og kanskje i de aller fleste tilfeller. Vi bruker dette prinsippet når vi fra ideen om en biljardkule som treffer en annen biljardkule, går til ideen om bevegelse mellom disse.

Hume mente også at det var nødvendig å sette opp regler for å forbinde årsaker og virkninger, altså *induksjonsregler*. Disse kan kort oppsummeres: Første regel går ut på at årsak og

virkning må ligge nær hverandre i rom og tid. I [1] omtales dette som en «anvendelse av assosiasjonsprinsippet *nærhet* på årsak- og virkningsforhold». Legg merke til at denne regelen utelukker den logiske nødvendigheten av Newtons påstander om avstandskrefter. Regel nummer to sier at årsaken må gå forut for virkningen. Tredje regel sier at «det må foreligge en konstant forening («*constant union*») mellom årsak og virkning» [1]. Denne regelen kan tolkes i den retning at det må være en empirisk observert sammenheng mellom årsak og virkning. Man må altså ha observert tilfellet «tilstrekkelig antall ganger». Fjerde går som følger: «den samme årsak frembringer alltid den samme virkning, og omvendt, den samme virkning oppstår aldri av annet enn den samme årsak.» Denne regelen kan virke som en trivialitet, men den er nyttig i den sammenheng at den tillater generalisering av tilfeller. Dette kan eksemplifiseres på følgende måte: hvis jeg har funnet ut ved hjelp av erfaringen at et vindu som regel knuses når det blir truffet av noe hardt, kan jeg generalisere virkningen (det at det knuses) til andre tilfeller; jeg kan nå trygt anta at også lignende materialer vil knuse av å bli truffet av noe hardt. Femte regel sier at hvis flere objekter frambringer samme effekt, må disse ha en felles egenskap.

Filosofiske konsekvenser av Humes grunnprinsipper

Hvilke filosofiske konsekvenser har så alle disse reglene Hume har satt opp i sin filosofi?

Kanskje en av de mest iøynefallende konklusjonene man kan trekke av Humes filosofi, er at Hume ikke ser den ytre verdens eksistens som en selvfølgelighet. Han sier at all erfaring vi har om en ytre verden, kun er «inntrykk», og disse finner sted som oppfattede ideer i vår bevissthet. Videre konkluderer så Hume med at man ikke nødvendigvis kan slutte til at noe eksisterer, selv om vi har en idé om at det eksisterer. Ideen kan altså ikke gå forut for objektet. Filosofihistorisk er dette en viktig vending, for det hadde tidligere vært tradisjon å mene at man faktisk kunne vite om et objekts eksistens, kun ved at man hadde en idé om objektet.

En annen viktig konsekvens av Humes erkjennelsesregler, er at overtro og religion kan utelukkes, ihvertfall til en viss grad. Ettersom vi – og da spesielt Hume – ikke har noen inntrykk som vitner om en Guds eksistens, så må begrepet forkastes. Gud er altså ikke annet enn en sammensatt forestilling om absolutt godhet, rettferdighet, dom og makt, og så videre. Med andre ord altså menneskelige egenskaper som er mangedoblet for å skape oss selv noe større enn oss selv. Det er likevel viktig å påpeke at Hume aldri selv stod fram som ateist.

Hume bryter nok en gang med store deler av resten av filosofitradisjonen, som mente at selvets eksistens var selvfølgelig og kontinuerlig. Som vanlig i sin filosofiske framgangsmåte sjekker Hume begrepet «jeg» - eller «selvet». Han kommer fram til den kanskje overraskende konklusjonen om at det ikke er noe «jeg», ei heller noe grunnlag for noen «sjel». Begge er, i følge Hume, sammensatte inntrykk, og begge veksler så raskt og så varierende at Hume ikke finner noe grunnlag til noe stabilt eller kontinuerlig i disse begrepene. Her er det mulig at Hume har fått inspirasjon fra den greske filosofen Heraklit, som mente at *alt* er forandring.

Det må også nevnes at Hume benektet nødvendigheten av årsak og virkning. Han mente at grunnen til at vi hadde et begrep om dette, var av *vane*. Vi hadde sett samme handlingsprosess så mange ganger at vi automatisk trodde på en forbindelse som vi kaller for årsak-virkning. Årsak-virkning-prosessen eksisterer altså for Hume kun sikkert i menneskets bevissthet. Det er ingen observerbar forbindelse mellom årsak og virkning.

Hume har også kritisert såkalte «er-bør»-konklusjoner. Man kan ikke trekke trekke konklusjoner om «bør» ut fra «er». Et eksempel er følgende påstand. «Det sulter barn i Afrika. Derfor bør vi sende dem penger.» Hvorfor er ikke denne konklusjonen logisk gyldig i følge Hume? La oss ta en titt på Humes metode og regler. Kan man observere «et bør»? Nei, dette er en abstraksjon og kan ikke observeres. Det er derfor ingen observerbar forbindelse mellom er og bør. Kort sagt, det Hume mener, er at uansett hvor mye vi observerer verden, vil vi aldri observere et «bør», kun «er», og siden vi ikke kan finne noen logisk forbindelse mellom «er» og «bør», så må forbindelsen forkastes.

Som en kuriositet kan det nevnes at Hume en gang – i følge [4] – har uttalt følgende: «Reason is, and ought only to be, the slave of the passions», noe som kan være vanskelig å fordøye sammen med hans «er-bør»-kritikk.

Noe som er viktig å merke seg når det gjelder Humes empiristiske konklusjoner, er at han ikke nødvendigvis mente at den ytre verden ikke eksisterer eller at det ikke eksisterer noe konstant selv. Han mente kun at vi ikke har noe logisk eller filosofisk grunnlag for å snakke om verken en ytre verdens eksistens eller om en sjels kontinuitet. Hume skal selv ha kommet med uttalelsen

«Jeg spiser med mine venner, jeg spiller backgammon, jeg konverserer, og jeg nyter tilværelsen sammen med dem; og når jeg etter tre eller fire timers fornøyer kommer hjem for å fortsette mitt filosofiske arbeid, virker mine spekulasjoner så kalde, så søkte og latterlige, at jeg har store problemer med å kunne fortsette

Jeg er rede til å kaste alle mine bøker og skrifter på ilden, og sverge aldri mer å gi avkall på livets gleder for isteden å tenke og filosofere . . . » [5]

Det er her Humes tro på «common sense» kommer inn. Det strider helt klart mot «common sense» å tvile på den ytre verdens eksistens, å leve et liv som om det ikke eksisterte. Vi må i det daglige liv godta verdens eksistens, men kan ikke i filosofien garantere for den.

Man omtaler gjerne Hume som en empirist.

Kort om Descartes' erkjennelsesteori

Descartes fikk en utmerket utdannelse på en av datidens eliteskoler – en nylig oppstartet jesuittskole. Der lærte han «latin, historie, filosofi, retorikk, poesi – i tillegg til logikk og moral» ([1] side 358). Han lot seg imidlertid aldri overbevise av kunnskapen han ble overlevert på denne skolen. Hvordan skulle han kunne stole på at alt han lærte faktisk var sant? Skolen overleverte kunnskap i den skolastiske tradisjon, og her var det vanlig å ta for eksempel Guds eksistens for gitt, og argumentere ut fra dette. Hele kunnskapssystemet var basert på den Aristotelisk-Augustinske syntese. Med dette menes det at kunnskapen ble bygd ut fra Aristoteles' fysikk (som vi i dag vet at hovedsakelig var feil) og Augustins teologi. Augustin baserte seg på mye av Aristoteles' filosofi i utviklingen av denne. Det var dette grunnlaget Descartes så seg nødt til å tvile på.

Descartes begynte derfor med sin *metodiske* tvil. Kort oppsummert går denne tvilen ut på at man skal tvile på alt så lenge det ikke er selvmotsigende å tvile på dette.

Descartes' metodiske tvil førte til at han endte opp med å tvile på absolutt alt, ja, til og med sin egen eksistens. Dette varte imidlertid ikke spesielt lenge. Han fant til slutt en påstand han mente han ikke kunne tvile på, og det var påstanden om at han selv tvilte. Uten en som tviler kan det ikke være noen tvil, og siden det faktisk tviles, må det altså eksistere en som tviler. Dette leder til Descartes berømte formulering «jeg tenker, altså er jeg». Descartes hadde nå fått tak i det faste holdepunktet han lette etter, og kunne nå være sikker på en eksistens. Det han derimot ikke kunne være sikker på, var så å si alt annet. Hva om det eksisterte en ond demon som narret oss til å tro at $2 + 2 = 4$? At svaret egentlig er 5, kan ikke utelukkes, mente Descartes. På samme måte kan denne onde demonen narre oss til å tro at verden rundt oss egentlig eksisterer, at epler smaker søte – mens de egentlig smaker sand.

Descartes måtte altså finne en garanti for at verden rundt oss faktisk eksisterte, altså eliminere muligheten for den onde åndens eksistens. Dette problemet løste Descartes med sitt Gudsbevis. Dette beviset har blitt kritisert utallige ganger opp gjennom filosofihistorien, og selv Thomas Aquinas – en autoritet i teologien – hadde langt tidligere kritisert tanken bak beviset; han påpekte at man ikke kan konkludere med Guds eksistens ut fra ideen om Gud. Hovedideen i beviset er som følger: Descartes har en idé om et fullkomment vesen. Siden loven om årsak og virkning eksisterer, så må denne ideen ha en årsak. Siden Descartes selv ikke er fullkommen, ligger ikke årsaken i Descartes selv. Ideen om et fullkomment vesen må ha en fullkommen årsak. Dette fører til

at det fullkomne eksisterer – og det er dette fullkomne Descartes kaller for Gud.¹

Nå som Descartes har vist Guds eksistens, kan han bruke dette til å avfeie demonens eksistens. Siden Gud er fullkommen – og derav en sannhetselsker –, kan han ikke tillate eksistensen til demonen. Gud vil nemlig vise oss sannheten. Dette gir grunnlag for resten av oppbygningen til Descartes' filosofiske system. Han slutter så at Gud skapte verden, og at han så «trakk seg tilbake» for å la verden virke ved hjelp av mekaniske bevegelseslover.

Bruker vi Humes andre induksjonsregel på Descartes' Gudsbevis, vil vi se at det i følge Hume ikke holder. Descartes bruker virkningen som argument for at årsaken må eksistere, og dette er ikke i følge Hume logisk korrekt. Selv om det er vått på veien, trenger det ikke å ha regnet. Noen kan ha spylt veien ren.

Dette viser ved hjelp av eksempler Descartes' *metode*. Den gikk, som vi ser, ut på å dele hvert problem, hver kunnskap, opp i mindre og mindre deler og forkaste alt som det er mulig å tvile på. Descartes gjorde nettopp dette, og derfor kom han fram til «*cogito, ergo sum*» og Guds eksistens. Den han gjorde, var å formulere 21 metoderegler som, om de ble fulgt korrekt, skulle kunne lede til sikker kunnskap. Ved hjelp av noen faste holdepunkter, skulle man kunne bygge opp sikker kunnskap. Descartes mente at disse reglene kunne brukes i alle vitenskaper, ikke bare i filosofien. Det er verdt å få med seg at Descartes var sterkt inspirert av matematikken og dens stringente språk og logikk². Han mente altså at man kunne overføre denne metoden til ikke bare filosofien, men også psykologi, fysikk, mekanikk, og så videre. Altså til alle fagfelt.

Kort kan vi at Descartes er en *rasjonalist*. Han benekter sanseintrykk som gyldig grunnlag for kunnskap (uten noe videre fundament), og bygger sitt system opp ved hjelp av «logiske» slutninger gjort kun ved hjelp av «tankens kraft».

Brytning mellom Descartes og Hume

Hvordan bryter så Descartes' erkjennelsesteori med Humes? Først og fremst kan det nevnes at de begge tilhører to diametralt forskjellige filosofiske retninger. Hume er empirist og mener all kunnskap stammer fra erfaringen, mens Descartes mener all kunnskap må stamme fra rasjonell resonnering. Hume mener altså at innholdet i bevisstheten kun er et produkt av sanseerfaringene, mens Descartes mener vi først må resonnerer oss fram til sikker kunnskap før vi kan konkludere om noe i den sansbare verden.

Hume mener altså at kun sansingen er sikker kilde til kunnskap. Descartes mener at vi ikke kan ta sansningen med i betraktningen når vi bygger opp kunnskap. Det virker altså som om begge mener det vil oppstå «overføringsproblemer» mellom selvet og den «ytre verden» (mer om dette under «Svake punkter hos Hume»). Her ser vi altså en motsetning mellom Hume og Descartes, men også en oppfatning de har til felles – altså at det er et skille mellom den «ytre verden» og bevisstheten.

Begge har hver sin «barberkniv overfor kunnskap»³, men metoden er forskjellig. Humes metode går ut på at man skal analysere *begrepet*, dele dette opp i mindre deler, og så analysere disses gyldighet hver for seg. Viser en av disse seg å være ugyldige – altså at de *ikke* har rot i virkeligheten, må begrepet forkastes. Descartes' metode går ut på å tvile på *kunnskap* (legg merke til at Descartes ikke har gjort den samme oppdelingen av kunnskap som Hume), og så tvile til man finner noe man kan være helt sikker på. Dette leder oss inn til forskjellen mellom disse to syn på absolutt viten. Her ser vi også en parallell mellom disse to: begge deler problemene opp i mindre og

1 Kort kan det sies at noe av kritikken mot beviset ligger i at Descartes godtar loven om årsak og virkning uten å prøve den med sin kritiske metode. Han kan heller ikke nødvendigvis trekke slutningen fra ideen om noe fullkomment til det fullkomnes eksistens. Også selve ideen om noe fullkomment, kan muligens likegodt være en menneskelig konstruksjon.

2 Det kan også noteres at Descartes stod bak det som nå er kjent som det kartesianske koordinatsystem, altså et koordinatsystem hvor man baserer seg på x, y, og z-koordinater.

3 Med «barberkniv overfor kunnskap» menes en metode for å utelukke ugyldig kunnskap.

mindre deler helt de mener de er analyserbare.

Hume mente at absolutt sikker viten ikke var mulig. Han innså også at sansedata kan være feilbarlig og gi oss feil informasjon. Likevel mente han at all kunnskap vi kan få, må stamme fra erfaringen. Konklusjonen blir da at vi ikke kan være sikker på at verden faktisk eksisterer, eller at kunnskapen faktisk er rett – men så lenge det stemmer overens med erfaringen, kan vi godta det. Hume trodde på «common sense». Om så vi lever i en drøm? Drømmeverden er jo likevel den verden vi lever i, og derfor må vi basere oss på det. Descartes var derimot besatt på å finne seg faste holdepunkter – og det fant han –, som kunne gi ham sikker kunnskap. Med Guds eksistens fulgte også sikker kunnskap, mente Descartes.

For klarhetens skyld kan jeg legge vekt på at Hume trodde på matematikkens sikkerhet – til forskjell fra Descartes i begynnelsen –, men Hume mente at matematikken ikke kunne si oss noe om verden, ettersom den kun er manipulering av eksisterende begreper.

Det kan dermed også påpekes at en vesentlig forskjell mellom Humes og Descartes tenkning er at Descartes erklærte at han trodde på Guds eksistens⁴. Hume er kjent for sin mulige ateisme.

Svake punkter hos Hume

Ett av Humes viktigste poeng, var innføringen av det jeg tidligere har omtalt som hans «barberkniv»; altså metoden han innførte for å bli kvitt overnaturlige begreper. Men er denne metoden nødvendigvis en god idé å benytte? La meg ta et eksempel: Vi vet i dag at svarte svaner eksisterer, men på Humes tid hadde ingen observert svarte svaner. Hume påstår at man skal forkaste ethvert begrep som ikke har rot i virkeligheten. I følge hans metode må vi i så fall forkaste begrepet svarte svaner! Ingen hadde heller på den tiden gått på månen, men vi vet i dag at det er fint mulig. Begrepet «å gå på månen» måtte i følge Hume utelukkes, ettersom vi ikke hadde noen erfaring som støtter opp under denne handlingen. I følge Humes metode vil i praksis alle begreper utelukkes som vi ikke har noen erfaring om, og det kan for hvert enkelt menneske bli svært mye. Jeg personlig har for eksempel ingen sanseerfaring som kan støtte opp under at statslederen i Mongolia eksisterer. Burde jeg da forkaste begrepet om en statsleder i Mongolia? For å unngå denne ekstreme forkastelsesprosessen, kan man si at Humes definisjon av virkelighet ikke er alt som er sanset av den enkelte, men alt som faktisk finner sted i den sansbare virkelighet. Da kan vi trygt snakke om statslederen i Mongolias eksistens, men dette gir oss et nytt problem. Metoden til Hume blir dermed ubrukelig. Den krever nå en slags allvitende entitet for å avgjøre om noe eksisterer i virkelighetens verden, og noen slik tilgjengelig entitet eksisterer ikke.

Noe annet Hume snakker for, er at det ikke eksisterer absolutte sannheter. Her oppstår det raskt et par paradokser. 1) Hvordan kan han være så sikker på det? 2) Er han ikke sikker på sin egen eksistens? En oppfatning om at absolutt viten ikke eksisterer, bygger på et dualistisk verdensbilde. Man ser det som et problem å overføre informasjon fra «verden utenfor selvet» og inn til «selvet». De fleste filosofene opp gjennom filosofihistorien har hatt denne todelingen, og det har ført til det man klassifiserer som «overføringsproblemer». Man innser at det kan være et problem å overføre informasjon fra én virkelighet til en annen. Men er det ikke mer naturlig å se oss selv som vesener i verden, og ikke utenfor den?

Hume mente som nevnt at man ikke kan trekke den konklusjonen at det eksisterer noen sammenheng mellom årsak og virkning, men her er Hume selv inkonsekvent. Deler av hans begrepteori bygger på at det er en sammenheng mellom årsak og virkning. Ta for eksempel hans tredje induksjonsregel: «det må foreligge en konstant forening mellom årsak og virkning».

Jeg har nå nevnt noen svake punkter i Humes teori. Hume er dog på ingen måte den eneste filosofen som kan kritiseres, ettersom det for hvert filosofiske system eksisterer noen aksiomer som vi må godta, og siden aksiomene ikke kan bevises per definisjon, vil all filosofi alltid være åpen for kritikk.

4 «Tro» blir kanskje et for svakt ord. «Visste om...» er muligens bedre.

Kildehenvisninger

- [1] Eriksen, T. B., Tranøy K. E., Fløistad G.: «Filosofi og vitenskap – fra antikken til vår egen tid», Universitetsforlaget, Oslo, 1985
- [2] Exphil I: Filosofi- og vitenskapshistorie, 2008. Unipub, Oslo 2008
- [3] Gaarder, Jostein: «Sofies Welt», Carl Hanser Verlag München Wien, 1993
- [4] Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/h/humeepis.htm>, 13/10-2008
- [5] Martinsen, Vegard: Filosofi.no, <http://www.filosofi.no/hume.html>, 2/10-2008